



Een nieuw-ontdekt portret van Gillis van Breen, getekend door Hendrick Goltzius

• MARIJN SCHAPELHOUMAN •

*Wat hy nu met teyckenen oft handelen metter Pen
vermach, dat mogen de verstandighe oordeelen.
Ick (nae mijn oordeel) heb geen beter, noch soo goet
gesien, en de Hope en troost my niet meerder wonder
derhalven toecomender tijt van anderen te sien.¹*

Afb. 1

HENDRICK GOLTZIUS,
*Portret van Gillis van
Breen*. Pen in bruin,
223 x 178 mm. Rijks-
prentenkabinet, Rijks-
museum, Amsterdam.

Deze twee prachtige regels zijn geschreven door Karel van Mander, in zijn levensbeschrijving van Hendrick Goltzius. Of het werkelijke of valse bescheidenheid is, moet hier maar in het midden blijven: zij die er echt verstand van hebben, zegt Van Mander, moeten hun oordeel over Goltzius' tekenkunst maar geven, maar hij – zo voegt hij er fijntjes aan toe – heeft nooit iets beters gezien, zelfs niet iets dat er aan kan tippen, en hij verwacht ook niet dat zulks in de toekomst het geval zal zijn. Van Manders waardering voor Goltzius' kunst staat in wel zeer fel contrast met hetgeen een kleine anderhalve eeuw later de Franse verzamelaar Pierre-Jean Mariette zou schrijven. In een commentaar in de catalogus bij de veiling van Pierre Crozat, bij een kavel tekeningen van Goltzius, haalt hij ongenadig uit naar de kunst van de late 16de eeuw in de Noordelijke Nederlanden in het algemeen, en die van Spranger

en Goltzius in het bijzonder. Na de beschrijving van kavelnr. 808 in de catalogus: *Vingt-trois, idem [dessins], de Henri Goltzius, dont quelques-uns de sa suite des Métamorphoses* geeft Mariette zich over aan de volgende ongebreidelde ontboezeming: *Vers la fin du seizième Siècle, tout avoit dégénéré en maniere dans la Peinture. C' étoit une peste dont les plus grand ravages se firent sentir dans les Païs-Bas. Les ouvrages n'y étoient prisés qu'autant qu' ils s'éloignoient de la noble simplicité de la Nature. Il falloit pour avoir de la réputation outrer les Caracteres, charger inconsidérément les Muscles, donner à ses figures des contorsions & des attitudes aussi fausses que bizarres. On faisoit passer ces défauts pour des coups de l' Art, & l' on admiroit les Sprangers, les Goltzius & leurs semblables. Heureusement cette maniere barbare, est tombé dans un oubli, où il faut esperer qu' elle restera éternellement.²*

Dat liegt er niet om: een criticus en verzamelaar die het werk van een kunstenaar zo afgrondelijk haat, dat hij hoopt dat het in eeuwige vergetelheid zal rotten. Deze twee wel zeer uiteenlopende uitspraken, Van Manders onvoorwaardelijke bewondering en Mariette's rabiate veroordeling van wat overigens slechts een deel van het oeuvre van Goltzius uitmaakt, citeer ik hier slechts om aan te geven dat de waardering voor het werk van de grote Haarlemmer aan nogal wat schommelingen onderhevig is geweest. Ook in later eeuwen, toen de kunstgeschiedenis zich ontwikkelde tot een academische discipline, was Goltzius' werk aanvankelijk een weinig gelukkig lot beschoren. Viel zijn gravures nog wel enige schoorvoetende bewondering ten deel vanwege hun fenomenale techniek, over zijn schilderijen werd aanvankelijk in weinig flatteuze be-

Afb. 2
HENDRICK GOLTZIUS,
Portret van Gillis van Breen, 1588. Zwart, rood, bruin, geelbruin en wit krijt, 377 x 295 mm. Städelches Kunstinstitut, Frankfurt am Main (foto Städelches Kunstinstitut).



woordingen geschreven. Wie bijvoorbeeld Hirschmanns *Hendrick Goltzius als Maler* uit 1916 doorbladert, merkt dat de auteur wel zeer vaak in ontkenkende zin over zijn onderwerp schrijft en er klaarblijkelijk slechts een gering enthousiasme voor kan opbrengen.³ Met het getekende oeuvre was het nog rampzaliger gesteld: daarvan was het beeld bij gebrek aan diepgaand onderzoek vaag en ongedefinieerd. Tot ver in de 20ste eeuw zou Goltzius als tekenaar een grote onbekende – en dus onbeminde – blijven bij het merendeel der kunsthistorici, om over een breder publiek maar te zwijgen. In die onbevredigende situatie kwam in één klap verandering, toen in 1961 de lijvige monografie *Die Zeichnungen von Hendrick Goltzius* van E.K.J. Reznicek verscheen, een boek dat tot op dit moment geldt als een klassiek werk in het genre.⁴ Toen werd duidelijk dat Goltzius tot de productiefste, veelzijdigste en meest originele tekenaars in de Nederlandse kunstgeschiedenis kan worden gerekend. Een goede 30 jaar na dato publiceerde Reznicek nog een flink aantal aanvullingen op zijn monografie.⁵ Het eens zo vage en schetsmatige beeld dat er bestond van de tekenaar Goltzius was nu helder en afgerond geworden. Goltzius was tot de Grote Bekenden van de Nederlandse kunst omstreeks 1600 gaan behoren, getuige bijvoorbeeld zijn prominente rol in een tentoonstelling zoals *Dageraad van de Gouden Eeuw*, getuige ook – helaas – de immer stijgende prijs van zijn tekeningen op de internationale kunstmarkt. Men zou denken dat een kunstenaar wiens oeuvre zo grondig is bestudeerd, ons niet meer voor grote verrassingen kan doen staan. Het tegendeel is waar, zo blijkt uit de nieuwe aanwinst van het Rijksprentenkabinet (afb. 1).⁶

De tekening valt in de eerste plaats op door haar informele, intieme karakter. In het merendeel van Goltzius' portretten kijkt de voorgestelde de beschouwer recht aan en heeft hij of zij

niets om handen. Hier is het model weergegeven, verdiept in zijn bezigheden, zich ogenschijnlijk niet bewust van het feit dat hij wordt geportretteerd. Overigens is het niet eens zo heel eenvoudig om te zeggen wat die bezigheden nu precies zijn. Op het eerste gezicht is men geneigd aan te nemen, dat de man zit te tekenen, waarbij hij gebruik maakt van een rietpen, die aan de bovenkant eindigt in twee zwierige krullen. Bevreemdend is echter dat het rechthoekige voorwerp dat voor hem op tafel ligt er niet bepaald als een simpel blad papier uitziet. De zijde die naar de beschouwer is toegekeerd heeft duidelijk een opstaande rand van enkele centimeters dik; het lijkt nog het meest op een houtblok. Dat de man doende is met het maken van een houtsnede, en dat het voorwerp in zijn rechterhand een mes zou zijn, lijkt te worden tegengesproken door de tamelijk ontspannen houding van de hand. De indruk wordt niet gewekt, dat hij grote druk uitoefent op zijn gereedschap. De houding van de hand is die van iemand die schrijft of tekent. De mogelijkheid is geopperd, dat het voorwerp inderdaad een houtblok is en dat de voorgestelde bezig is een tekening, die dan op de een of andere wijze op het blok moet zijn vastgezet en die aan de achterzijde is ingewreven met zwart of rood krijt, door te griffelen, zodat de voorstelling op het houtblok wordt overgebracht.

Afgezien van haar artistieke waarde is de tekening ook een buitengewoon aardig document, omdat de voorgestelde met weinig moeite kan worden geïdentificeerd aan de hand van enkele, reeds veel langer bekende portretten. Op een gesigeneerde en 1588 gedateerde tekening in het Städtisches Kunstinstitut in Frankfurt am Main is ontegenzeggelijk dezelfde man afgebeeld, hoewel hij aanzienlijk jonger oogt dan de voorgestelde op de tekening in het Rijksprentenkabinet (afb. 2).⁷ Het portret in Frankfurt draagt

een oud opschrift [...]*Jllis Van Breen*. Deze tekening heeft, zo niet als het directe voorbeeld, dan toch wel als uitgangspunt gediend voor een clair-obscur houtsnede in spiegelbeeld. Een exemplaar van deze prent in het Rijksprentenkabinet heeft een 17de-eeuws opschrift: *Gillis de vreen kunstdrucker van H. Goltzius* (afb. 3).⁸ De twee inscripties verwijzen duidelijk naar de



Afb. 3
ANONIEM NAAR
HENDRICK GOLTZIUS,
*Portret van Gillis van
Breen*. Houtsnede in
zwart en wit op blauw
papier, 208 x 146 mm.
Rijksprentenkabinet,
Rijksmuseum, Am-
sterdam.

graveur Gillis van Breen. Van ongeveer twee jaar later dateert een tekening met de pen in gravure-manier die in Teylers Museum wordt bewaard (afb. 4).⁹ Hoewel hij ditmaal is getooid met een zwierige breedgerande hoed, lijdt het geen twijfel dat hier dezelfde man is afgebeeld als op de tekening in Frankfurt en de houtsnede. Van Breen is onmiddellijk te herkennen aan zijn zware, over de bovenlip hangende snor en zijn enorme, warrig krullende haarbos. Op het nieuw-ontdekte portret oogt Van Breen aanzienlijk ouder dan op de beide reeds bekende tekeningen en de prent. De 'nieuwe' tekening zal veel later zijn ontstaan, wellicht omstreeks 1600.



Afb. 4
HENDRICK GOLTZIUS,
*Portret van Gillis van
Breen*, 1590. Pen in
bruin, 200 x 215 mm.
Teylers Museum,
Haarlem (foto Teylers
Museum).

Over de persoon van Gillis van Breen is niet veel bekend. In de oudere literatuur wordt hij vaak aangeduid als leerling en medewerker van Hendrick Goltzius. Die karakteristiek is het gevolg van een hardnekkig misverstand: lange tijd meende men dat Gillis van Breen en Nicolaes Braeu één en dezelfde persoon waren. Braeu heeft inderdaad een aantal prenten naar Goltzius gegraveerd. Nader onderzoek heeft echter uitgewezen dat Van Breen en Braeu wel degelijk twee kunstenaars waren.¹⁰ Onder de nu bekende gravures van Gillis van Breen is er niet een naar ontwerp van Goltzius; de veronderstelling dat hij in diens atelier werkzaam was, valt dus niet met bewijsmateriaal te staven. De meeste van Van Breens prenten zijn gegraveerd naar ontwerp van Goltzius' goede vriend Karel van Mander. Dit en het feit dat Goltzius ten minste vier maal een portret van Gillis van Breen maakte, doet vermoeden dat de beide kunstenaars met elkaar bevriend waren, maar dat er niet noodzakelijkerwijs een leermeester-leerling-relatie tussen hen bestond.

Ook in stilistisch opzicht is de tekening uitzonderlijk. De kop is met uiterste precisie en bijna griezelige virtuositeit getekend in een manier, die de lijnen van een gravure nabootst.

Het is alsof de kunstenaar tegen zijn publiek wil zeggen: 'Kijk eens, dit kan ik allemaal met een simpele ganzenveer en een paar druppels galnoten-inkt.' Dit is een 'Federkunststück' op bescheiden schaal, geheel in de stijl van de grote, spectaculaire pennewerken in Philadelphia en Sint-Petersburg. De kleding en de handen daarentegen zijn getekend in een losse, nonchalante trant die Goltzius doorgaans hanteerde in snelle krabbels en ontwerp-schetsen. Tot op heden zijn er geen pentekeningen van Goltzius bekend, waarin deze twee zo uiteenlopende manieren van werken zijn verenigd. Toch is die combinatie van met elkaar contrasterende stijlen niet zonder weerga in zijn tekeningen. Zo is in het prachtige, in verschillende kleuren krijt en waterverf getekende portret van Giovanni Bologna in Teylers Museum de kop zorgvuldig uitgewerkt, terwijl het bovenlichaam slechts wordt gesuggereerd met een aantal zwiepende, haast slordige krijtlijnen (afb. 5).¹¹ Juist aan deze tegenstelling tussen geconcentreerde precisie en terloopse schetsmatigheid ontleen deze portretten in hoge mate hun zeggingskracht.

In het Rijksprentenkabinet wordt een aantrekkelijke en zeer gevarieerde groep tekeningen van Hendrick Goltzius bewaard. Juist het aspect van het 'Federkunststück' ontbrak echter tot nu toe in de Amsterdamse verzameling. Met de verwerving van deze tekening door het Rijksmuseum is dus niet alleen een uitzonderlijk aantrekkelijk specimen van Goltzius' kunst aan de collectie toegevoegd, maar ook een leemte op zinvolle wijze gevuld.

Afb. 5

HENDRICK GOLTZIUS,
*Portret van Giovanni
 Bologna*. Zwart en
 rood krijt, met een
 vochtig penseel
 gewassen, penseel in
 bruin en bruin-groen,
 370 x 300 mm. Teylers
 Museum, Haarlem
 (foto Teylers
 Museum).



NOTEN

- 1 Karel van Mander, *The Lives of the Illustrious Netherlandish and German Painters, from the first edition of the Schilder-boeck (1603-1604)*. With an Introduction and Translation, edited by Hessel Miedema, I, Doornspijk 1994, fol. 285r, pp. 398-99.
- 2 P.J. Mariette, *Description sommaire des desseins des grands Maîtres d' Italie, des Pays-Bas et de France, du Cabinet de feu M. Crozat*, Parijs 1741, p. 92.
- 3 O. Hirschmann, *Hendrick Goltzius als Maler 1600-1617* (Quellenstudien der Holländischen Kunstgeschichte IX), Den Haag 1916.
- 4 E.K.J. Reznicek, *Die Zeichnungen von Hendrick Goltzius* (Utrechtse Kunsthistorische Studien VI), Utrecht 1961.
- 5 E.K.J. Reznicek, 'Drawings by Hendrick Goltzius, Thirty Years Later. Supplement to the 1961 catalogue raisonné', *Master Drawings* 31 (1993), pp. 215-278; ook als afzonderlijke editie met 12 illustraties in kleur verschenen onder de titel *Hendrick Goltzius. Drawings Rediscovered 1962-1992. Supplement to Die Zeichnungen von Hendrick Goltzius* (1961).
- 6 Pen in bruin, 223 x 178 mm; veiling New York (Sotheby's), 26 januari 2000, nr. 12 met afb. Aankoop met steun van de Jaffé-Pierson Stichting, het Rijksmuseum-Fonds en de Vereniging Rembrandt, mede daartoe in staat gesteld door het Prins Bernhard Cultuurfonds.
- 7 Inv.nr. 807; Reznicek *op.cit.* (noot 4), I, pp. 67, 355-356, nr. 264; II, afb. 88.
- 8 Inv.nr. RP-P-A-6855; Nancy Bialler, *Chiaroscuro Woodcuts. Hendrick Goltzius (1558-1617) and his Time*, Amsterdam/Gent, pp. 91-94, nr. 23.
- 9 Inv.nr. N 57; Reznicek *op.cit.* (noot 4), I, p. 356, nr. 265; II, afb. 131.
- 10 Joaneath Spicer, 'Nicolaes Braeu and Gillis van Breen. Two Printmakers or One?', *Print Quarterly* 8 (1991), pp. 275-280.
- 11 Inv.nr. N 72; Reznicek *op.cit.* (noot 4), I, pp. 86, 355, nr. 263; II, afb. 200-201.